

- ¹ *Копейкина Л. В.* Особенности развития Березанского поселения в связи с ходом колонизационного процесса // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. — Тбилиси, 1979. — С. 108; *Крыжицкий С. Д., Отрешко В. М.* К проблеме формирования Ольвийского полиса // Ольвия и ее округа. — Киев, 1986. — С. 11—12.
- ² *Доватур А. И.* Повествовательный и научный стиль Геродота. — Л., 1957. — С. 79.
- ³ *Толстой И. И.* Остров Белый и Таврика на Евксинском Понте. — Пг., 1918. — С. 6—23.
- ⁴ *Там же.* — С. 12; *Яйленко В. П.* Граффити Левки, Березани и Ольвии // ВДИ. — 1980. — № 2. — С. 84—85.
- ⁵ *Хоммель Х.* Ахилл — бог // ВДИ. — 1981. — № 1. — С. 56—57.
- ⁶ *Pearson L.* Early Ionian Historians. — Oxford, 1939. — P. 38.
- ⁷ Див. карту поширення культу Ахілла у Північному Причорномор'ї: *Русяева А. С.* Земледелільські культури Ольвії догетського часу. — Київ, 1979. — С. 128.
- ⁸ *Там же.* — С. 126—139.
- ⁹ *Roscher W. H.* Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie. — Leipzig, 1886. — Bd. 1. — S. 58.
- ¹⁰ *Гордзиани Р. В.* Изложение преесторических событий у Геродота // Acta conventus XI „Eigene“. — Wrocław, 1971. — S. 436—440.
- ¹¹ *Жебелев С. А.* Северное Причерноморье. — М.; Л., 1953. — С. 326.
- ¹² *Виноградов Ю. Г.* Милет и Ольвия: проблема взаимоотношений метрополии и колонии на раннем этапе // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. — Тбилиси, 1979. — С. 47—53.
- ¹³ *Клингер В.* Сказочные мотивы в «Истории» Геродота. — Киев, 1903. — С. 100; *Толстой И. И.* Черноморская легенда о Геракле и змееной деве // Статьи о фольклоре. — М.; Л., 1966. — С. 134; *Макаревич М. Л.* Скифская генеалогическая легенда // СА. — 1963. — № 1. — С. 20; *Раевский Д. С.* Очерки идеологии скифско-сакских племен. — М., 1977 — С. 32—36; 54; *Aly W.* Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot und seine Zeitgenossen. — Stuttgart, 1921. — S. 93—94.
- ¹⁴ *Граков Б. Н.* Скифский Геракл // КСИИМК. — 1950. — Вып. 34. — С. 12.
- ¹⁵ *Бессонова С. С.* Религиозные представления скифов. — Киев, 1983. — С. 93—98.
- ¹⁶ *Aly W.* Op. cit. — S. 244.
- ¹⁷ *Варнеке Б.* Легенды о происхождении скифов // Изв. Таврич. ученой архивной комиссии. — Симферополь, 1920. — № 57. — С. 322—323; *Русяева А. С.* Священные земли Ольвийского полиса // Тез. докл. и сообщ.: Материалы II Всесоюз. симпозиума по древней истории Причерноморья в эпоху Великой греч. колонизации. — Тбилиси, 1979. — С. 67; *Соломоник Э. А.* Граффити с хоры Херсонеса. — Киев, 1984. — С. 13.
- ¹⁸ *Willamowitz-Möller U.* Heracles. — Berlin, 1909. — Bd. 1. — S. 8.
- ¹⁹ *Граков Б. Н., Мелюкова А. И.* Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях Европейской части СССР в скифское время // Вопросы скифо-сарматской археологии. — М., 1954. — С. 43; *Раевский Д. С.* Указ. соч. — С. 73.

В. В. КРАПІВІНА

До політичної історії Ольвії середини I ст. до н. е.

Для історії Ольвії середини — другої половини I ст. до н. е. досить важливим є з'ясування питання про входження її до складу гетського державного утворення Бурібісти.

Спеціально цю проблему дослідники Ольвії не вивчали. Вважалося загальноприйнятим, що Ольвія, як і міста Західного Понту, в період з 55 до 48 рр. до н. е. була розгромлена військами гето-даків на чолі з Бурібістою; її часткове відновлення починається через деякий час¹. Думка Б. В. Фармаковського про безперервне життя на городищі² була спростована дослідженнями А. М. Карасьова, О. І. Леві, Л. М. Славіна та Н. О. Лейпунської в районі головного теменоса, агори, центрального кварталу на захід від агори³.

Детальніше проблема входження Ольвії і передусім, міст Західного Понту до складу державного утворення Бурібісти розглядається в працях дослідників, які вивчали історію гето-даків і насамперед питання виникнення у них державності. Позитивне чи негативне розв'язання цієї проблеми є одним із основних аргументів при визначенні

характеру утворення Буребісти: союз племен чи держава. Найявність держави у гетів передбачає включення захоплених територій до її політико-економічної системи. На противагу цьому для союзу племен характерні переважно грабіжницькі походи.

Більшість радянських дослідників вважають утворення Буребісти союзом племен, що розпався одразу ж після загибелі вождя⁴. Походи Буребісти — це спустошливі набіги з метою грабежу або фізичного знищення сусідніх племен, які являли воєнну загрозу. Можливість входження Ольвії до складу його «царства» виключається⁵. Не розглядаючи детально питання про входження Ольвії до складу гетського утворення, деякі дослідники припускають осідання частини гетів на території Північного Причорномор'я⁶.

Румунські дослідники вважають утворення Буребісти державою, до складу якої увійшли Ольвія та всі території, де побували гети⁷. При цьому політика Буребісти порівнюється з політикою македонського царя Філіппа II. У його діях вбачається добре продуманий розрахунок: перед нападом на грецькі міста Північно-Західного Причорномор'я він забезпечував західні рубежі, розбивши бойів, таврисків, здійснивши грабіжницькі походи до Македонії та Іллірії. Основна аргументація зводиться до того, що підкорення та включення до складу своєї держави багатих грецьких міст Північно-Західного Понту було необхідно Буребісті для зміцнення економічної могутності своєї держави⁸.

Таким чином, питання про входження Ольвії до складу державного утворення Буребісти не має однозначного вирішення і розглядається лише у зв'язку з проблемою характеру цього утворення.

Часто доля Ольвії повністю ототожнюється з долею західнопонтицьких міст, при цьому індивідуальний розвиток кожного з них практично не враховується. Крім того, останнім часом нагромаджено нові археологічні матеріали по Ольвії, які висвітлюють цю проблему.

Завданням статті є розгляд всієї сукупності джерел з метою вивчення становища Ольвії середини I ст. до н. е. При цьому характер державного утворення Буребісти нами не розглядався.

Насамперед доведемо безгрунтовність твердження тотожності історії Ольвії, яка знаходилася далеко і відокремлено, із західнопонтицькими містами, розташованими у безпосередній близькості від гето-даків. Слід зазначити, що й доля кожного з них складалася по-різному.

Звернемося спочатку до писемних та епіграфічних джерел, які більшою чи меншою мірою висвітлюють похід гетів проти міст Північно-Західного і Західного Понту.

Єдиним писемним джерелом, що повідомляє про розгром Ольвії та міст Західного Понту гетами, є Борисфенітська промова ритора з Віфінії Діона Хрїсостома, який побував в Ольвії наприкінці I ст. н. е. (Ог., XXXVI). Він писав: «Місто борисфенітів за розмірами не відповідає своїй колишній славі через неодноразові розорення та війни, перебуваючи вже так давно серед варварів і, причому особливо войовничих, воно постійно зазнає нападів і кілька разів вже було взяте ворогами; останнє і найсильніше розорення його сталося близько 150 років тому: гети взяли і його, і інші міста по лівому березі Понту аж до Аполлонії. Внаслідок цього справи тамошніх еллінів зазнали крайнього занепаду: одні міста зовсім не були відновлені, інші — в поганому вигляді, і при цьому нарінула до них маса варварів».

Повідомляючи про розгром Північно-Західного Причорномор'я гетами, Діон не згадує ім'я їхнього вождя. Однак за часом цей розгром співпадає з піднесенням гетського царя Буребісти, про якого повідомляє Страбон як про «рятівника доведених до відчаю гетів», який переміг усі сусідні народи та створив велику державу. Цезар збирався йти проти гетів, які викликали страх у римлян своїми сміливими набігами на Фракію, аж до кордонів Македонії та Іллірії. Однак Буребісту убито

раніше, ніж проти нього послали військо, а його спадкоємці розділили країну на кілька частин (Strab., VII, 3, 5, 11). Це трапилось приблизно в 44 р. до н. е.⁹, тобто державне утворення Бурібісти проіснувало недовго і не пережило свого засновника.

Свідчення Діона Хрисостома про напад гетів на грецькі міста Західного Понту підтверджується і значною мірою уточнюється рядом епіграфічних джерел. Вони повідомляють, що, з одного боку, не всі міста підкорив Бурібіста, а з другого — частина їх дійсно увійшла до складу його «царства». Так, за декретом міста Діонісополя на честь громадянина Акорніона, сина Діонісія, в 48 р. до н. е. Бурібіста вже став правителем країни «по той і по цей бік ріки». Але його відносини з грецькими містами узбережжя склалися по-різному. Діонісополь визнав владу царя і відправив Акорніона до нього послом, тому місто не було розгромлене, а Акорніон користувався особливим довір'ям у гетського царя: як посол він був відправлений до Гнея Помпея¹⁰.

Інші міста — Ольвія, Істрія, очевидно, Одес і Аполлонія — були захоплені військом Бурібісти, пограбовані і зруйновані. У істрійському декреті на честь Арістагора, сина Апатурія, датованому рядом дослідників I ст. до н. е., згадуються «варвари, що володіють країною та рікою», «нещастя, що трапилось в місті», змусило жителів піти на деякий час у «варварську країну». Тут же повідомляється про будівництво мурів, очевидно, зруйнованих при захопленні міста варварами¹¹.

До цього самого часу належить напис із Одеса, що являє собою список імен 46 жерців міста, які займали посади «після повернення». Це дає змогу припустити тимчасове залишення міста його мешканцями через гетську навалу¹². Наведені написи свідчать також про входження Істрії і Одеса до складу гетського державного утворення.

Захопити Месембрію гетам не вдалося. Присвята стратегів: Мосха, сина Філемона, Ксенокла, сина Лахета, Дамея, сина Діонісія, і ще, очевидно, трьох стратегів, імена яких не збереглися, — показує, що вона зроблена вже після завершення переможної війни з Бурібістою (вживання аористичного дієприкметника, проста згадка про Бурібісту, без похвальних слів)¹³.

Для Ольвії, можливо, непрямым свідченням гетського розгрому може служити декрет III ст. н. е. на честь Калісфена, сина Калісфена, де згадується, що він «походив від предків славних, відомих Августам, які побудували наше місто і надавали багато послуг у скрутні часи». В. В. Латишев, на нашу думку, переконливо довів, що під предками Калісфена слід розуміти не вихідців із метрополії VI ст. до н. е., а громадян, які брали участь у відновленні Ольвії після гетського спустошення¹⁴.

Повідомлень про підкорення гетами Тіри, Том, Калатіса не лишилося — очевидно, вони також були розгромлені¹⁵. Непрямо про це свідчить Діон Хрисостом (Ог., XXXVI). Припущення І. Крішана, що вони на відміну від Ольвії та Істрії добровільно здалися гето-дакам¹⁶, не аргументоване і уявляється маловірогідним.

Як ми бачимо, писемні й епіграфічні дані, що висвітлюють взаємовідносини гетів та грецьких міст Північно-Західного Причорномор'я в середині I ст. до н. е., демонструють неспроможність вищевикладеної концепції румунських вчених. По-перше, вони повідомляють, що не всі грецькі міста від Аполлонії до Ольвії увійшли до складу гетського державного утворення. По-друге, вони свідчать про зруйнування частини міст гетами, залишення їх жителями і повний занепад справ «тамошніх греків». Все це навряд чи сприяло посиленню економічної могутності держави Бурібісти. Отже, через нечисленність та неповну інформативність писемних та епіграфічних джерел немає підстав включати Ольвію у цю державу. Тому великого значення для їх доповнення та уточнення набувають археологічні дані.

Для Ольвії повідомлення Діона Хрисостома практично повністю підтверджується археологічними матеріалами, хоча сліди зруйнування

маловиразні, тому що місто продовжувало існувати на цій території ще кілька століть. Так, Б. В. Фармаковський писав про зруйновані і спалені будови, відкриті біля «Зевсова» кургана та на ділянці НГФ в Ольвії і датовані часом не пізніше середини I ст. до н. е.¹⁷, що деякими дослідниками трактувалося як сліди гетського розгрому. Однак пізніше з'ясувалося, що ці будови зруйновані наприкінці II ст. до н. е., а сліди згарища на ділянці НГФ, які виникли в результаті гетських набігів, перекривали їх¹⁸. Про розгром міста в цей час свідчить також відсутність культурного шару аж до кінця I ст. до н. е. Відновлена Ольвія займає лише південну частину своєї колишньої території. При цьому будівництво міста велось заново, майже без врахування його колишньої планувальної структури. Наприклад, на місці колишніх теменоса, агори та центральних кварталів виникають господарські будови¹⁹.

Очевидно, саме з гетським розгромом слід пов'язувати розвал оборонного муру, який був розкритий на Центральній височині міста (ділянка Р-19). Супровідний матеріал із нього датується сумарно I ст. до н. е. — I ст. н. е. Однак стратиграфічні дані дають можливість звизити дату до I ст. до н. е.: розвал перекривав міське звалище кінця IV—II ст. до н. е., а сам був перекритий терасами I—III ст. н. е.

Розвал являв собою скид на північно-східний борт рову, який проходив у давнину вздовж схилу Заячої балки між Першою та Другою поперечними балками (рис. 1). Довжина розвалу — 45 м, ширина — до 3,50 м, висота — до 1,0 м. Він вміщав велику кількість оброблених плит, блоків, архітектурних деталей (карнизи доричного ордеру, архітрів, плити з тригліфами і метопами, колони та ін.). Тут же виявлено шість постаментів для статуй, на чотирьох з яких збереглися присвяти Зевсу Елевтерію, Зевсу Олімпійському, Аполлону Дельфіню, всім богам (рис. 2—6). Все це дає можливість припустити первісну належність частини каменів розвалу храмам Аполлона Дельфінія і Зевса, які знаходилися на головному теменосі Ольвії. В II ст. до н. е. споруди теменоса були розібрані, при його розкопках виявлена незначна кількість архітектурних деталей²⁰. Характер розвалу оборонного муру на ділянці Р-19 показує, що камінь із розібраних споруд теменоса був використаний для ремонту і додаткового укріплення оборонних мурів міста, що диктувалося скрутними політичними обставинами у зв'язку з активізацією варварського оточення. Декрет початку I ст. до н. е. на честь Нікерата, сина Папія, згадує ворогів, які постійно нападали на місто (IRE, I², 34). Очевидно, саме через ці обставини поселення Ольвійської периферії гинуть ще задовго до навали гетів. За археологічними матеріалами будь-яких слідів життя тут не простежується з другої половини II ст. до н. е.²¹

Отже, археологічні дані підтверджують зруйнування мурів та знищення міста гетською навалою. А оскільки місто та його сільськогосподарська округа не існують до кінця I ст. до н. е., то і немає підстав для включення цих територій до складу державного утворення Бурбесті.

Ліпні, так звані дакійські чашки, виявлені на городищі Козирка поблизу Ольвії, послужили для І. Крішана підтвердженням входження цих територій до складу державного утворення Бурбесті²². Однак ці вироби з Козирки²³ та Ольвії, де вони відомі у невеликій кількості, датуються пізнішим часом: ліпні чашки на ніжці I—III ст. н. е., а ліпні чашки з ручкою — II—III ст. н. е., — і не можуть бути пов'язані з походом Бурбесті.

Таким чином, повна кореляція писемних і археологічних джерел дозволяє кваліфікувати похід гето-даків на Ольвію як грабінницький, що призвів до її зруйнування і знищення. Вона також суперечить думці деяких вчених про включення Ольвії до складу державного утворення Бурбесті.

Рис. 1. Розвал оборонного муру на ділянці Р-19 в Ольвії.

У зв'язку з цим слід зазначити, що на основі вивчення матеріалів Нижнього Побужжя К. К. Марченко приходить до переконливого висновку про відсутність як яскраво виражених гето-дакійських рис у матеріальній культурі, так і самих фракійців у складі населення цього регіону²⁴. Їхня поява тут відноситься до другого історичного пері-

Рис. 2. Фрагмент постаменту з присвятою усім богам з розвалу оборонного муру на ділянці Р-19 в Ольвії.

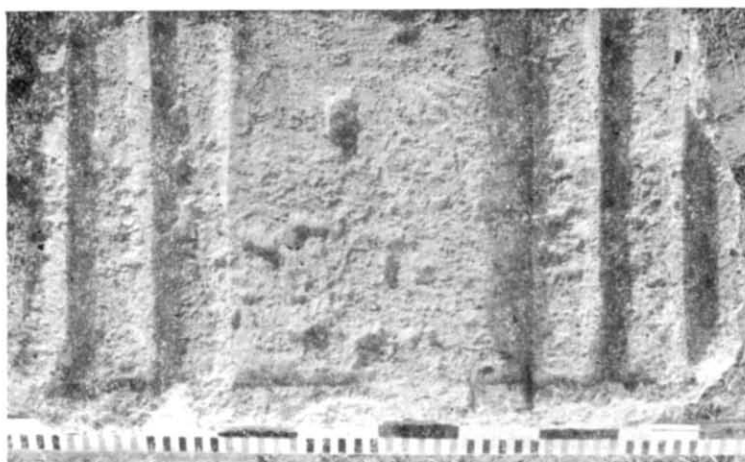
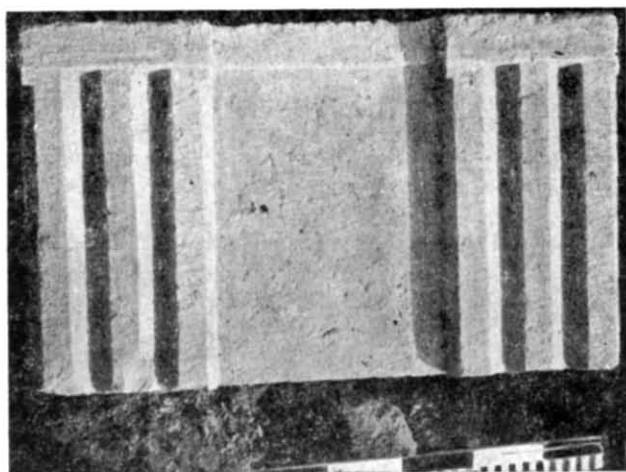

Рис. 3—5. Архітектурні деталі з розвалу оборонного муру на ділянці Р-19 в Ольвії.

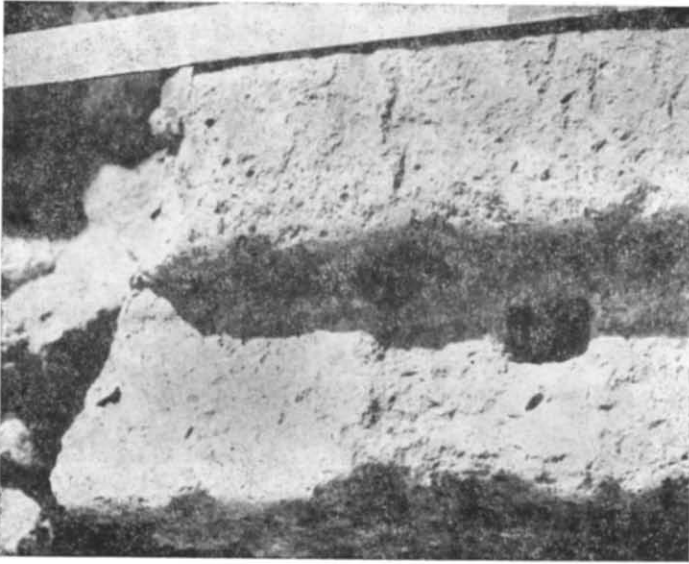

Рис. 6. Фрагмент порогу з розвалу оборонного муру на ділянці Р-19 в Ольвії.

оду і пов'язана з іншими історичними процесами. З I ст. н. е. Ольвія все тісніше втягується в сферу римського впливу, а з середини II ст. н. е. тут з'являється римський гарнізон. Очевидно, з посиленням провінційноримських впливів і появою фракійців у римському гарнізоні міста слід пов'язувати появу тут деяких форм кераміки з Подунав'я. Однак це предмет спеціального дослідження, і його розв'язання не входить в завдання даної праці.

В. В. КРАПИВИНА

К политической истории Ольвии середины I в. до н. э.

Резюме

В статье рассматривается практически не исследованный вопрос о вхождении Ольвии в состав гетского государственного образования Бурбисты. На основании анализа и сопоставления данных письменных, эпиграфических и археологических источников автор приходит к выводам о неправомерности отождествления судеб античных городов Западного Понта и Ольвии и включения последней в состав государственного образования Бурбисты. Поход гетов на Ольвию квалифицируется как грабительский, приведший к гибели города. Жизнь здесь возобновляется только через несколько десятков лет.

¹ Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. — СПб., 1887. — С. 145—149, 158—159; Гайдукевич В. Ф. История античных городов Северного Причерноморья / Краткий очерк // АГСП. — М.; Л., 1955. — С. 56; Славин Л. М. Здесь был город Ольвия. — Киев, 1967. — С. 71.

² Фармаковский Б. В. Ольвия. — М., 1915. — С. 30.

³ Карасев А. Н. Монументальные памятники ольвийского теменоса // Ольвия. Теменос и агора. — М.; Л., 1964. — С. 46—47; Леви Е. И. Итоги раскопок ольвийского теменоса и агоры (1951—1960 гг.) // Ольвия. Теменос и агора. — М.; Л., 1964. — С. 16—25; Леви Е. И. Ольвия. Город эпохи эллинизма. — Л., 1985. — С. 3, 5, 27, 111; Славин Л. М. Кварталы в районе Ольвийской агоры (раскопки 1961—1970 гг.) // Ольвия. — Киев, 1975. — С. 50; Лейпунская Н. А. О периодизации застройки Верхнего города Ольвии // АИУ 1978—1979: Тез. докл. XVIII конф. Ин-та археологии АН УССР. — Днепропетровск, 1980. — С. 108.

⁴ Златковская Т. Д. Мезия в I—II вв. н. э. — М., 1951. — С. 7; Златковская Т. Д. Нижнедунайские племена в первые два века нашей эры // ВДИ. — 1951. — № 1. — С. 232; Златковская Т. Д. Племенной союз гетов под руководством Биребисты (I в. до н. э.) // ВДИ. — 1955. — № 2. — С. 90—91; Гайдукевич В. Ф. Указ. соч. — С. 56; Кругликова И. Т. Дакия в эпоху римской оккупации. — М.; 1955. — С. 347.

⁵ Златковская Т. Д. Племенной союз гетов... — С. 88—89; Марченко К. К. Фракийцы на территории Нижнего Побужья во второй половине VII—I вв. до н. э. // ВДИ. — 1974. — № 2. — С. 161.

⁶ Вязьмитина М. И. Фракийские элементы в культуре населения городищ Нижнего Днепра // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. — М., 1969. — С. 121.

⁷ Parvan V. Getica. O protoistorie a Daciei // MSJ. — III. — 3. — 1926. — P. 80—81; Condurachi E. Burebista et les ci es pontiques // SCIV. — III. — IV. — 1953. — P. 515—524; Crişan J. Keramica daco-getica. — Bucureşti: Ed. Stiintifica, 1969. — P. 278; Crişan J. Burebista si epoca sa. — Bucureşti, ed. Stiintifica, 1977. — P. 244—257.

⁸ Crişan J. Burebista... — P. 248—249.

⁹ История на България. — София, 1979. — Т. 1. — С. 181—282.

¹⁰ Латышев В. В. Декрет из Дионисополя, сообщенный К. В. Шкорпилом // ПОНТИКА. Изборник научных и критических статей по истории, археологии, географии и эпиграфике Скифии, Кавказа и греческих колоний на побережьях Черного моря. — СПб., 1909. — С. 234—237; Блаватская Т. В. Западнопонтийские города в VII—I вв. до н. э. — М., 1952. — С. 173—174.

¹¹ Латышев В. В. Декрет из Дионисополя... — С. 243; Блаватская Т. В. Указ. соч. — С. 154—155.

¹² Блаватская Т. В. Указ. соч. — С. 176; Златковская Т. Д. Племенной союз гетов... — С. 89.

¹³ Блаватская Т. В. Указ. соч. — С. 175; Златковская Т. Д. Племенной союз гетов... — С. 90.

¹⁴ Латышев В. В. Исследования по истории... — С. 146.

¹⁵ Блаватская Т. В. Указ. соч. — С. 176.

¹⁶ Crişan J. Burebista... — P. 252—256.

¹⁷ Фармаковский Б. В. Указ. соч. — С. 10, 23.

¹⁸ Леви Е. И. Ольвия... — С. 43, 52, 53, 61.

¹⁹ Леви Е. И. Итоги раскопок... — С. 16—25; Славин Л. М. Кварталы... — С. 50; Лейпунская Н. А. Указ. соч. — С. 6.

²⁰ Карасев А. Н. Указ. соч. — С. 46, 47, 128.

²¹ Крыжицкий С. Д., Бураков А. В. и др. К истории ольвийской сельской округи // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. — Киев, 1980. — С. 11—12.

²² Crişan J. Keramica... — P. 159.

²³ Бураков А. В. Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры. — Киев, 1976. — С. 113—114.

²⁴ Марченко К. К. Указ. соч. — С. 161.

В. М. ЗУБАР

Про похід Плавтія Сільвана в Крим

В третій чверті I ст. н. е. зовнішньополітичне становище Херсонеса Таврійського ускладнилося. У зв'язку з посиленням пізніх скіфів, яке було, очевидно, викликане просуванням та осіданням на Кримському півострові сарматів, місто зазнало нападів варварів і, не в змозі захиститися своїми силами, змушене було звернутися за допомогою до адміністрації провінції Мезія. Сам факт такого звернення і похід Плавтія Сільвана, який відбувся слідом за цим, свідчать про тісні контакти Херсонеса з Римом в I ст. і його незалежність від Боспору в цей час. Очевидно, ці зв'язки зміцнилися після римсько-боспорської війни, в якій Херсонес брав участь на боці Риму і, можливо, одержав за це не лише право золотої чеканки (випуски 47 і 49 рр. н. е.)¹, але й якісь інші привілеї. Можливо, Рим узяв на себе зобов'язання захищати Херсонес у разі нападу варварів, на основі якого місто і звернулося до намісника Мезії. У відповідь на прохання про допомогу легат провінції Плавтія Сільван Еліан, як повідомляє про це його надгробна епітафія, вжив рішучих заходів, у результаті яких «цар скіфів був відігнаний від обложеного ним Херсонеса, що за Борисфеном» (CIL, XIV, № 3608).

Очевидно, з цією подією зв'язана згадка про посольство до намісника Мезії; про яку повідомляє одна з епіграфічних пам'яток Херсонеса (IRE, I², № 420). В. В. Латышев на підставі палеографії цього декрету вважав, що його слід відносити до другої половини I ст. н. е., і розглядав як одне з джерел, пов'язаних з походом Плавтія Сільвана